

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ НАЗЕМНИХ СПОРУД І АЕРОДРОМІВ
Кафедра аерокосмічної геодезії та землеустрою

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ **Юрій ВЕЛИКОДСЬКИЙ**

« ____ » _____ 2023 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

випускника освітнього ступеня «бакалавр»

**Тема: «Використання земель рекреаційного призначення для потреб
післявоєнної реабілітації в Україні»**

Виконавець: студент групи ЗК-410 Панченко Олександр Олександрович

Керівник: д.е.н., доцент Белоусова Наталія Володимирівна

Нормоконтролер: к.е.н., Стецюк Михайло Петрович

Київ 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ НАЗЕМНИХ СПОРУД І АЕРОДРОМІВ

Кафедра аерокосмічної геодезії та землеустрою

Напрямок підготовки: 193 «Геодезія та землеустрій»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач випускової кафедри

_____ **Юрій ВЕЛИКОДСЬКИЙ**

«__» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Панченка Олександра Олександровича

- 1. Тема роботи:** «Використання земель рекреаційного призначення для потреб післявоєнної реабілітації в Україні» затверджена наказом ректора від «10» травня 2023 р. №677/ст.
- 2. Термін виконання роботи:** з «29» травня 2023 року по «25» червня 2023 року
- 3. Вихідні дані роботи:** законодавча та нормативно-правова база, інтернет сайти., публікації та наукові статті за тематикою роботи.
- 4. Зміст пояснювальної записки:** аналітичний огляд літературних джерел, законодавчої та нормативно-правової бази з тематики диплому.
- 5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу:** таблиці, рисунки, діаграми, графіки.

6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання (короткий зміст завдання)	Термін виконання (число, місяць, рік)	Відмітка про виконання
1.	Отримання завдання на дипломну роботу	29.05.2023	
2.	Пошук та аналіз літературних джерел по темі дипломної роботи	30.05. - 31.05.2023	
3.	Написання вступу та 1 розділу дипломної роботи	01.06. - 04.06.2023	
4.	Написання 2-3 розділів дипломної роботи	05.06. - 09.06.2023	
5.	Створення та оформлення графічного матеріалу. Оформлення дипломної роботи	10.06. - 12.06.2023	
6.	Підготовка доповіді та презентації на захист дипломної роботи	13.06. - 15.06.2023	

7. Дата видачі завдання: «29» травня 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ д.е.н., доцент Белоусова Н. В.
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____ Панченко О. О.
(підпис)

РЕФЕРАТ

Дипломна робота на тему «Використання земель рекреаційного призначення для потреб післявоєнної реабілітації в Україні» має: 64 сторінки, 4 таблиці, 7 рисунків, 1 діаграму, 26 найменувань використаних джерел.

Об'єктом дослідження є землі рекреаційного призначення для потреб післявоєнної реабілітації в Україні.

Предмет дослідження: механізм використання земель рекреаційного призначення для післявоєнної реабілітації в Україні.

Мета даної роботи полягає в дослідженні та аналізі використання земель рекреаційного призначення для потреб післявоєнної реабілітації.

Виходячи з мети, необхідно вирішити такі **завдання:**

- обґрунтувати теоретико-методологічні аспекти використання земель рекреаційного значення та фактори;

- визначити управлінські підходи використання рекреаційних зон для потреб реабілітації з урахуванням нормативно-правових документів;

- виконати аналіз сучасного стану використання земель рекреаційного призначення у напрямі оцінки та ефективності використання рекреаційних зон для можливостей післявоєнної реабілітації;

- проаналізувати досвід інших країн щодо реалізації проектів післявоєнної реабілітації з використанням рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації та визначити передові практики, які можна впровадити в українському контексті;

- здійснити дослідження можливого впливу використання рекреаційних зон на процес післявоєнної реабілітації, включаючи аналіз соціальних, економічних та екологічних аспектів;

- розробити можливі рекомендації щодо ефективного використання земель рекреаційного призначення для післявоєнної реабілітації, зокрема щодо організації

інфраструктури, забезпечення доступу до рекреаційних зон, розвитку туризму та спортивних заходів.

Методи дослідження: аналіз науково-теоретичних джерел, компаративний аналіз, аналіз статистичних даних, організаційний аналіз.

Актуальність дослідження полягає в необхідності розв'язання проблеми післявоєнної реабілітації та використання земель рекреаційного призначення в Україні. Після завершення воєнних конфліктів, відновлення постраждалих територій та налагодження життя населення стають пріоритетними завданнями для будь-якої країни. Зацікавлені сторони, такі як урядові органи, місцеві органи самоврядування, громадські організації та громадяни мають шукати ефективні рішення вже зараз, адже після завершення бойових дій доведеться діяти досить швидко і від цього залежить успіх та подальший розвиток нашої країни.

Ключові слова: РЕКРЕАЦІЯ, ЗЕМЛІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ, ВІДПОЧИНОК, РЕАБІЛІТАЦІЯ, ПІСЛЯВОЄННА РЕАБІЛІТАЦІЯ, СТАЛІЙ РОЗВИТОК.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	10
1.1. Теоретичні основи поняттєво-термінологічного апарату	10
1.2. Методологічна сутність земель рекреаційного призначення	13
1.3. Управлінські підходи використання рекреаційних зон для потреб реабілітації	19
1.4. Законодавчо-нормативні документи в галузі використання земель рекреаційного призначення	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ	24
2.1. Оцінка сучасного стану земель рекреаційного призначення	24
2.2. Ефективність використання рекреаційних зон для можливостей післявоєнної реабілітації	32
2.3. Використання санаторно-курортних земель для потреб рекреації та реабілітації	36
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗПЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОТРЕБ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	43
3.1. Найкращі практики використання рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації за кордоном	47
3.2. Публічна політика щодо використання земель рекреації для післявоєнної реабілітації	50
3.3. Роль рекреації у післявоєнній реабілітації	53
3.4. Проблеми та перспективи використання рекреаційних земель для післявоєнної реабілітації в Україні	56
ВИСНОВОК	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в необхідності розв'язання проблеми післявоєнної реабілітації та використання земель рекреаційного призначення в Україні. Після завершення воєнних конфліктів, відновлення постраждалих територій та налагодження життя населення стають пріоритетними завданнями для будь-якої країни. Зацікавлені сторони, такі як урядові органи, місцеві органи самоврядування, громадські організації та громадяни мають шукати ефективні рішення вже зараз, адже після завершення бойових дій доведеться діяти досить швидко і від цього залежить успіх та подальший розвиток нашої країни.

Використання земель рекреаційного призначення в цьому контексті набуває особливої ваги. Вони можуть стати важливим ресурсом для відновлення фізичного та психологічного здоров'я населення, сприяти соціальній інтеграції післявоєнних територій та створювати нові можливості для розвитку туризму та відпочинку.

Дане дослідження є перспективним з точки зору малої кількості праць на дану тему. Це очевидно, адже немає сенсу в дослідженні проблеми, яка ще не виникала і шанси на її виникнення, з точки зору більшості були мінімальними.

Отже, актуальність даного дослідження є очевидною і впливає з потреб розбудови стійкого суспільства після воєнного конфлікту. Застосування рекреаційних зон та природних ресурсів для відновлення територій та поліпшення якості життя населення має серйозний потенціал і може сприяти швидкому відновленню і соціальній реабілітації постраждалих районів, людей.

Окрім того, дане дослідження має практичну складову з точки зору того, що робота висвітлює важливу соціально-побутову проблему, яку обов'язково доведеться вирішувати. Вона потребує детального дослідження та розробки можливих рекомендацій як для органів влади, так і для самих громадян. Отримані результати дослідження можуть вплинути на поліпшення рівня життя населення після завершення військового конфлікту.

Мета даної роботи полягає в дослідженні та аналізі використання земель рекреаційного призначення для потреб післявоєнної реабілітації.

Виходячи з мети, необхідно вирішити такі **завдання**:

- обґрунтувати теоретико-методологічні аспекти використання земель рекреаційного значення та фактори;
- визначити управлінські підходи використання рекреаційних зон для потреб реабілітації з урахуванням нормативно-правових документів;
- виконати аналіз сучасного стану використання земель рекреаційного призначення у напрямі оцінки та ефективності використання рекреаційних зон для можливостей післявоєнної реабілітації;
- проаналізувати досвід інших країн щодо реалізації проектів післявоєнної реабілітації з використанням рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації та визначити передові практики, які можна впровадити в українському контексті;
- здійснити дослідження можливого впливу використання рекреаційних зон на процес післявоєнної реабілітації, включаючи аналіз соціальних, економічних та екологічних аспектів;
- розробити можливі рекомендації щодо ефективного використання земель рекреаційного призначення для післявоєнної реабілітації, зокрема щодо організації інфраструктури, забезпечення доступу до рекреаційних зон, розвитку туризму та спортивних заходів.

Об'єктом дослідження є землі рекреаційного призначення для потреб післявоєнної реабілітації в Україні.

Предмет дослідження: механізм використання земель рекреаційного призначення для післявоєнної реабілітації в Україні.

Методи дослідження:

- аналіз науково-теоретичних джерел - здійснення систематичного огляду наукової літератури та законодавчих документів, що стосуються використання земель рекреаційного призначення для післявоєнної реабілітації;

- компаративний аналіз - порівняння досвіду інших країн щодо використання рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації, аналіз програм, проектів та передових практик, що успішно впроваджуються в інших країнах, та їх можливого застосування в українському контексті;

- аналіз статистичних даних - збір і аналіз статистичних даних, що стосуються використання земель рекреаційного призначення для післявоєнної реабілітації в Україні.

- організаційний аналіз - вивчення організаційних аспектів використання рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації.

Практичне значення отриманих результатів. Опрацьовані та систематизовані у роботі відомості можуть слугувати основою для прийняття відповідних управлінських рішень органами місцевого самоврядування рекреаційних зон у сфері забезпечення сталого розвитку. Отримані результати можуть сприяти розвитку рекреаційних зон у майбутньому та їх успішне використання для реабілітації як військових, так і цивільних після завершення військового конфлікту.

Структура бакалаврської роботи. Дипломна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновку, списку використаних джерел, кількість яких становить 26 найменувань. Загальна кількість сторінок роботи становить – 64. В роботі використано: 4 таблиці, 7 рисунків, 1 діаграму.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

1.1. Теоретичні основи поняттєво-термінологічного апарату

Пропонуємо розпочати з термінології, яка по-суті є або ширшою, або вважається важливим елементом без якого зрозуміти поняття «рекреаційна зона» буде важче.

Відпочинок – це певна діяльність або бездіяльність, яка спрямована на відновлення як фізичних так і психологічних сил (ресурсів), у даному випадку людини, для подальшої професійної, повсякденної діяльності.

Дана складова є важливою для нормального, повноцінного життя індивіда не тільки у соціумі, а й загалом. Жодна істота не зможе повноцінно функціонувати без відпочинку, а якщо зможе, то на дуже короткий строк. З часом працездатність, якість виконуваної роботи знизиться. Особа, яка буде так працювати на «знос» ризикує отримати травми як фізичні, так і психологічні, стрес.

Отже, відпочинок є важливою складовою існування, без якої неможливо повноцінно жити. Хто не знаходить часу для відпочинку – знайде час для хвороби. Напевне, саме тому, право на відпочинок закріплене законодавчо.

Поняття рекреації дещо відрізняється від відпочинку, адже перше не дає людині повністю відновити сили, бо потребує певного фокусу.

А. Кусков, Т. Одінцева, стверджують, що поняття рекреації, туризму, відпочинку й дозвілля в реаліях нашого життя важко розрізнити та можна поєднувати [1].

Рекреація – це діяльність, спрямована на розвиток фізичних, психологічних або культурних потреб людини, зазвичай відбувається у вільний час та спеціально відведених для цього місцях.

Під рекреацією розуміють як біологічну активність людини, яка спрямована на відновлення фізіологічного, фізичного потенціалу, на оздоровлення душевних і духовних сил, які ослабляються в процесі роботи, одноманітних занять або хвороби. Тому нині рекреація трактується як цілісне фізичне і соціально-культурне оздоровлення.

Рекреаційна активність людини відповідає, по-перше, її потребам та інтересам, по-друге, традиціям його рідної культури, по-третє, поведінковим і оцінним стандартам найближчого соціального оточення. Рекреаційна активність окремої людини складається з добових, тижневих, річних і життєвих циклів. На кожному етапі життя людини вони утворюють складну мережу різноманітних передумов і мотивацій, які визначають характер, спрямованість і ефективність рекреаційної активності. Ця активність вважається результативною, якщо у результаті виникають відновні (рекреаційні) ефекти [2].

Виходячи з наших спостережень, на відміну від відпочинку, рекреаційна діяльність дає змогу людині не тільки відпочивати, а й думати що вона виконує корисну роботу – дає змогу відволіктися та відчувати себе потрібним. Це є добре, адже не кожна людина здатна виконувати роботу в міру психологічних, фізичних травм. Людина відчуває себе щасливою, коли приносить користь суспільству та бачить потребу в своїй діяльності. Якщо цього не відбувається, то можуть з'явитися процеси руйнації та особа може бути небезпечною як для себе, так і для оточуючих.

З наведених понять, можна сформувати визначення рекреаційної зони.

Рекреаційна зона – це певна територія, яка призначена задовільнити потреби людини в рекреації. Зазвичай обираються території з корисними природними властивостями або облаштовуються людиною для конкретних потреб.

Відповідно до ст. 63 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» рекреаційними зонами є ділянки суші і водного

простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму [3].

За ст. 50-51 ЗК України, до земель рекреаційного призначення належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

До земель рекреаційного призначення належать земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації [4].

Землі рекреаційного призначення відрізняються від інших земель за кількома ознаками. По-перше, їхня основна функція – створення умов для відпочинку, рекреації. Це означає, що вони спрямовані на задоволення потреб людей у вільний часі та спонукають до активного способу життя.

По-друге, землі рекреаційного призначення підлягають спеціальним правилам та обмеженням, щоб забезпечити безпеку та збереження природного середовища. Наприклад, вони можуть бути обмежені використанням певних зон, контролем розташування спортивних споруд або встановленням правил екологічного використання земельного резерву.

По-третє, землі рекреаційного призначення також можуть відрізнятися від інших земель за рівнем інфраструктури та послуг, які надаються. Наприклад, вони можуть мати додаткові зручності, такі як спортивні майданчики, відпочинкові зони або послуги прокату спортивного обладнання.

Землі рекреаційного призначення, що використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів, на відміну від

інших земель України, характеризуються обов'язковою наявною сукупністю в їх межах природних, природно-соціальних та природно-антропогенних комплексів [5].

Загалом, землі рекреаційного призначення відіграють важливу роль у забезпеченні населення якісними та доступними місцями для відпочинку, спорту та рекреації. Вони сприяють покращенню якості життя та здоровому способу буття громадян. Їх використання здійснюється відповідно до законодавства та правил, що дозволяють забезпечити безпеку, збереження природи та задоволення потреб громади у відпочинку та рекреації.

1.2. Методологічна сутність земель рекреаційного призначення

Одним з основних принципів використання земель рекреаційного призначення є принцип сталого розвитку.

Н. Мамонтова вважає, що сталий розвиток «це розвиток керований, тобто він неможливий «сам по собі», а є продуктом реалізації глобальних та національних рішень. Основою підтримки сталого розвитку можуть бути системний підхід та сучасні технології» [6]. На нашу думку, сталий розвиток в контексті управління рекреаційними зонами означає здійснення сучасними поколіннями діяльності, яка задовольняє теперішні потреби, але при цьому не завадить майбутнім поколінням задовольняти свої потреби. Це означає збереження екологічної цілісності рекреаційних зон, оптимальне використання ресурсів, підтримку біорізноманіття та забезпечення соціальної справедливості. Сталий розвиток передбачає довгострокове планування та управління рекреаційними зонами з урахуванням потреб суспільства та збереженням природних ресурсів. Виходячи з того, що після війни основним ресурсом будь-якої держави є людина, то для досягнення мети даної концепції, вкрай необхідно поєднати людський капітал та природу.

Розрізняють два основних підходи до визначення сталого розвитку. Антропоцентричний або класичний підхід, за якого розвиток суспільства для задоволення власних потреб населення передбачається на довгострокову перспективу. Неокласичний підхід – досягнення сталого розвитку передбачається через запровадження інноваційних технологій, рішень, але обов'язково в умовах конкурентної ринкової економіки.

Принцип екологічної збалансованості є одним із ключових принципів використання земель рекреаційного призначення. Він передбачає прагнення до забезпечення гармонічного співвідношення між рекреаційною діяльністю та природним середовищем, з метою збереження екологічної цілісності та біорізноманіття.

Він базується на розумінні того, що рекреаційна діяльність може мати певний вплив на навколишнє середовище. Цей принцип вимагає розробки та застосування стратегій та планів управління рекреаційними зонами, які забезпечують збалансоване використання ресурсів та мінімізують негативний вплив на природу.

Передбачає ретельне вивчення екосистем та їхніх особливостей, а також оцінку впливу рекреаційної діяльності на них. Це може включати моніторинг водних ресурсів, ґрунтів, рослинності та тваринного світу, а також оцінку змін у природних процесах, наприклад, ерозії, лісових пожеж, змін клімату тощо.

Принцип екологічної збалансованості також вимагає врахування екологічних обмежень та нормативів у процесі планування та розвитку рекреаційних зон. Наприклад, встановлення зон охорони, де обмежується або забороняється будь-яка рекреаційна діяльність, для збереження вразливих екосистем або рідкісних видів.

Застосування включає також розробку та впровадження екологічно орієнтованих технологій та практик. Це можуть бути заходи щодо енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії, впровадження систем водоочищення та відходового управління, а також сприяння збереженню та

відновленню екосистем шляхом проведення реставраційних робіт та захисту природних ресурсів. Вимагає урахування соціально-економічних аспектів. Це забезпечення доступності рекреаційних зон для населення, зокрема людей з різними потребами та соціальними групами. Водночас, важливо уникати надмірного залюднення та негативного впливу рекреаційної діяльності на місцеве населення, культурні цінності та інші види діяльності.

Принцип екологічної збалансованості визначає напрямки та критерії управління рекреаційними зонами з метою забезпечення гармонії між рекреаційною діяльністю та природним середовищем. Його виконання сприяє збереженню екологічної цілісності, біорізноманіття та забезпеченню сталого розвитку рекреаційних зон.

В основу методологічного підходу щодо різноманіття форм власності на рекреаційні ресурси покладено розуміння того, що всі природні рекреаційні ресурси тісно пов'язані з земельними. Оскільки всі природні багатства, включаючи рекреаційні ресурси, знаходяться або в надрах, або на поверхні землі. Тобто земля створює територіальну просторову основу розміщення всіх рекреаційних ресурсів, зокрема в надрах знаходяться запаси мінеральних, термальних, екологічно чистих питних вод, грязі, підземні печери; на поверхні землі можуть бути ландшафтні території, лісові масиви з усім їх різноманіттям ресурсів (лікувальні трави, плоди, ягоди та тваринний світ); водні простори (ставки, пруди, озера, річки, лимани, морські узбережжя з їх багатою флорою та фауною). В Земельному кодексі України виділено 9 категорій земель, серед яких 3 безпосередньо можуть бути використані в рекреаційній діяльності це землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; землі оздоровчого призначення; та землі рекреаційного призначення; В той же час, на таких категоріях земель, як землі лісогосподарського призначення та землі водного фонду вже здійснюється рекреаційна діяльність або потенційно вони можуть бути задіяні в ній. Держава як основний розпорядник загальнонародною власністю на землю, визначивши

категорії земель (ст.19 ЗК), віднесення їх до цієї чи іншої категорії або зміну їх цільового статусу залишила за органами державної влади та місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень [7].

Варто вказати фактори впливу на раціональність використання земель рекреаційного призначення (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Фактори впливу на використання земель рекреаційного призначення

Фактори	Вплив
Екологічні	1. Збереження природного середовища та біорізноманіття. 2. Забезпечення екологічної збалансованості у використанні.
Соціокультурні	1. Врахування потреб та вимог різних соціальних груп. 2. Забезпечення рівного доступу до просторів відпочинку та рекреації для всіх людей.
Економічні фактори	1. Оцінка економічної діяльності використання земель. 2. Аналіз вартості інвестицій та утримання рекреаційних зон.
Управлінські фактори	1. Розробка ефективних стратегій та планів управління рекреаційними зонами. 2. Співпраця між зацікавленими сторонами. 3. Регулювання діяльності та встановлення правил використання земель рекреаційного призначення.

Джерело: побудовано автором.

Одним з ключових аспектів екологічних факторів є оцінка впливу рекреаційної діяльності на природне середовище. Це означає аналіз можливого забруднення водних ресурсів, зниження якості ґрунтів, руйнування рослинного і тваринного світу, а також ефектів шуму та забруднення повітря. Цей аналіз дозволяє визначити оптимальні заходи для мінімізації негативного впливу рекреаційної діяльності на природу.

Збереження біологічної різноманітності є ще одним важливим аспектом екологічних факторів. Рекреаційні зони можуть бути місцем існування різноманітних видів рослин і тварин, тому важливо забезпечити їх захист та

збереження. Це може включати створення охоронних зон, заповідників або резерватів, а також розробку планів управління, які сприятимуть підтримці біорізноманіття та відновленню природних екосистем.

Екологічні коридори також відіграють важливу роль у раціональному використанні земель рекреаційного призначення. Це з'єднувальні зони між різними екосистемами, які дозволяють рух і міграцію рослин і тварин, а також забезпечують їх сполучення та взаємодію. Збереження екологічних коридорів у рекреаційних зонах сприяє підтримці екологічної рівноваги, забезпечує природну протікання процесів та забезпечує можливість для руху та розмноження видів.

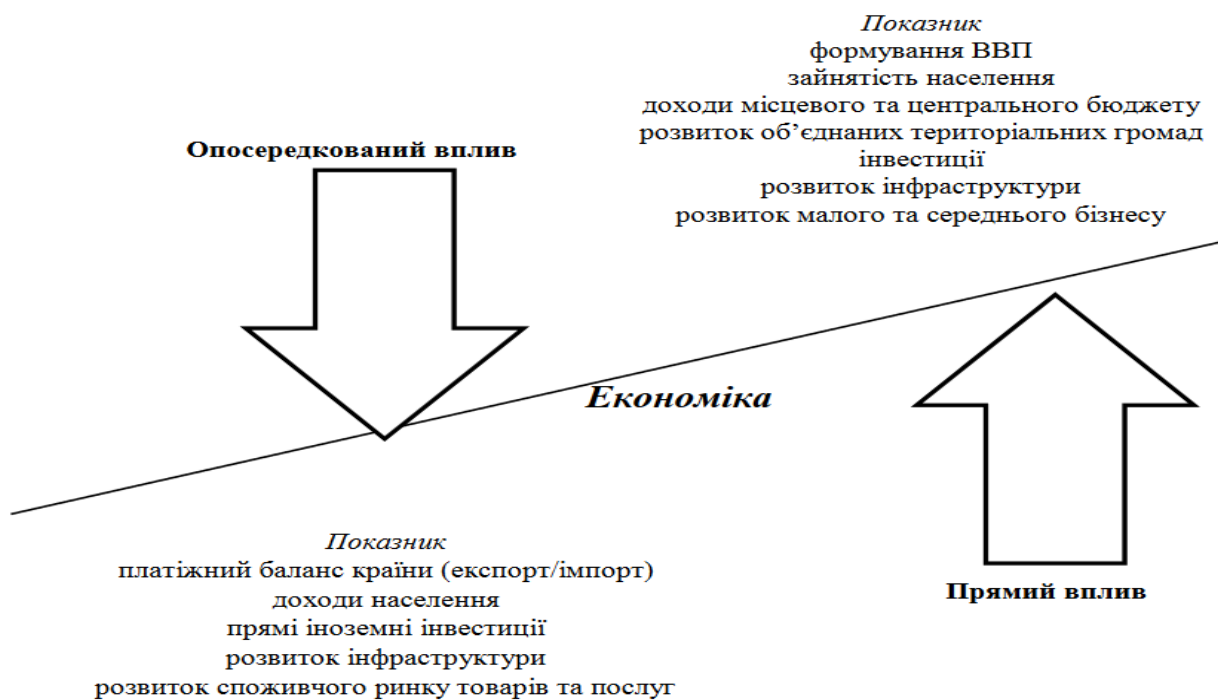
Оцінка біологічних та екологічних особливостей території також важлива при раціональному використанні земель рекреаційного призначення. Кожна територія має свої унікальні характеристики, які потрібно враховувати при плануванні та розвитку рекреаційних зон. Це можуть бути географічні особливості, кліматичні умови, типи ґрунтів, наявність водних ресурсів та інші фактори, що впливають на природні умови території. Врахування цих особливостей дозволяє створювати ефективні рекреаційні зони, які відповідають потребам та особливостям конкретного місцевого середовища.

Врахування екологічних факторів є важливим аспектом планування та управління рекреаційними зонами. Це дозволяє досягати балансу між потребами та бажаннями людей у відпочинку та рекреації та збереженням природного середовища. Здійснення заходів для мінімізації негативного впливу рекреаційної діяльності на екосистеми сприяє сталому розвитку та забезпеченню якості рекреаційних зон для сучасних та майбутніх поколінь.

Вплив на економіку країни вказано на рис. 1.1. Оцінка економічної діяльності використання земель рекреаційного призначення є важливим економічним фактором, який дозволяє визначити потенційні доходи та економічний вплив рекреаційних проектів. Цей процес включає аналіз ринкового попиту, прогнозування відвідуваності та прибутковості, визначення цінності

послуг та товарів, що надаються на рекреаційних зонах. Врахування економічної діяльності допомагає прийняти обґрунтовані рішення щодо розвитку та управління землями рекреаційного призначення з метою максимізації економічної користі.

Аналіз вартості інвестицій та утримання рекреаційних зон є ключовим економічним фактором, який допомагає визначити фінансову ефективність та стійкість проектів. Цей процес включає оцінку витрат на будівництво та реконструкцію рекреаційних об'єктів, розробку інфраструктури, утримання та обслуговування. Аналіз вартості допомагає оцінити фінансову доцільність проектів, враховуючи інвестиційні витрати та потенційні доходи. Це дає можливість здійснювати обґрунтовані рішення щодо вкладення коштів, розподілу ресурсів та оптимізації фінансових результатів рекреаційних проектів.

Рис. 1.1. Вплив туристично-рекреаційної сфери на національну економіку

Джерело: [8]

Соціокультурний фактор передбачає врахування потреб та вимог різних соціальних груп при розробці та управлінні землями рекреаційного призначення. Це означає аналіз соціального контексту, розуміння культурних традицій та потреб

специфічних груп населення. Наприклад, можуть існувати різні групи, такі як діти, люди з обмеженими можливостями, літні громадяни, які мають специфічні потреби у рекреаційних зонах. Врахування цих потреб дозволяє забезпечити інклюзивність та рівні можливості для всіх груп населення.

Забезпечення рівного доступу до просторів відпочинку та рекреації для всіх людей: Соціокультурний фактор також передбачає забезпечення рівного доступу до просторів відпочинку та рекреації для всіх людей незалежно від їхньої соціальної категорії, віку, статі, етносу тощо. Це включає створення доступної інфраструктури, адаптованої до потреб осіб з обмеженими можливостями, розробку програм та послуг, які враховують різноманітність соціальних груп. Такий підхід сприяє соціальній справедливості, сприяє включенню всіх людей у рекреаційну діяльність та покращує якість життя населення.

Ці фактори визначають важливі аспекти соціально-культурного підходу до використання земель рекреаційного призначення, спрямованого на задоволення потреб різних соціальних груп та забезпечення їхнього рівного доступу до рекреаційних просторів.

1.3. Управлінські підходи використання рекреаційних зон для потреб реабілітації

За словами Генрі Файоля, управляти – «означає передбачити, організувати, розпоряджатись, координувати і контролювати».

Розрізняють чотири основні підходи на яких базуються теорії та практики управління, а саме:

- підхід з позицій виділення наукових шкіл;
- процесний підхід;
- системний підхід;
- ситуаційний підхід.

Варто розуміти, що ефективніше дані підходи працюють разом, виходячи з тих чи інших обставин.

Для формування методів управління рекреаційними зонами, варто вказати правовий режим даних територій. Правовому режиму рекреаційних територій властиві:

- наявність загального та спеціального правового регулювання режиму використання й охорони рекреаційних територій;

- спрямованість на досягнення спеціальної мети

- відновлення життєвих сил і працездатності людини; - врахування того, що ці об'єкти створено як природою, так і людиною;

- заборона господарської та іншої діяльності, що шкідливо впливає на навколишнє природне середовище, призводить до будь-яких змін природного ландшафту;

- заборона будь-яких дій, що порушують суспільні інтереси при використанні рекреаційних територій; - обмеження права користування такими територіями;

- установлення спеціального порядку створення рекреаційних територій; - загальнодержавний характер власності на природні території рекреаційного значення;

- установлення додаткових обов'язків користувачів (зокрема орендарів);

- змішаний характер правового режиму рекреаційних територій [26].

Стратегії та методи планування, організації рекреаційних зон для забезпечення ефективної післявоєнної реабілітації можуть включати наступні підходи:

1. Аналіз потреб та ресурсів. Першим кроком є здійснення аналізу потреб населення, особливостей післявоєнного контексту та наявних ресурсів. Це допомагає зрозуміти, які види рекреаційних зон та послуг будуть найбільш корисними та необхідними для процесу реабілітації.

2. Планування рекреаційних зон. На основі аналізу потреб і ресурсів розробляється стратегія планування рекреаційних зон. Вона включає в себе визначення локацій, розміщення об'єктів, інфраструктури та послуг, а також враховує екологічні та культурні аспекти.

3. Залучення зацікавлених сторін. Успішне планування та організація рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації передбачає широке залучення зацікавлених сторін, таких як урядові органи, місцеві організації, громадські об'єднання та мешканці. Їхній внесок в процес планування та реалізації допомагає забезпечити врахування різних потреб та поглядів.

4. Інфраструктура та послуги. Ефективна реабілітація вимагає належної інфраструктури та послуг. Це можуть бути спортивні майданчики, рекреаційні зони, медичні центри, туристичні маршрути та інші об'єкти, які сприяють фізичному та психологічному відновленню.

5. Моніторинг та оцінка. Важливим етапом є встановлення системи моніторингу та оцінки ефективності рекреаційних зон. Це дозволяє виявляти потреби, оцінювати якість послуг та вплив реабілітаційних заходів на спільноту.

Отже, управління рекреаційними зонами для потреб реабілітації вимагає комплексного підходу, що базується на системному, ситуаційному та процесному підходах. Це включає координацію різних секторів та зацікавлених сторін, врахування екологічних, соціальних, економічних та культурних аспектів. Для досягнення ефективного управління, необхідно встановлення відповідного правового режиму рекреаційних територій, залучення зацікавлених сторін та розробка стратегій планування, організації та моніторингу рекреаційних зон. Крім того, важливо наголосити на значенні партнерства, екологічної сталості, участі громади та постійного вдосконалення в управлінні рекреаційними зонами. Ці підходи сприяють забезпеченню гармонійного розвитку та ефективній післявоєнній реабілітації через рекреаційні зони.

1.4. Законодавчо-нормативні документи в галузі використання земель рекреаційного призначення

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлює принципи охорони природи, їх збереження, відтворення та використання рекреаційних зон. Визначає правові засади, що регулюють використання земель рекреаційного призначення з метою підтримки здоров'я, благополуччя населення.

Земельний кодекс України встановлює норми права, що стосуються земельних відносин та використання земель рекреаційного призначення. Він містить положення про види земель рекреаційного призначення, порядок надання, обмеження та відчуження таких земельних ділянок.

Закон України «Про туризм» визначає правові основи розвитку туристичної галузі, включаючи використання рекреаційних зон для туристичних цілей. Регулює питання організації та функціонування туристичних маршрутів, баз відпочинку, кемпінгів та інших туристичних об'єктів.

Рішення місцевих органів влади із земельних питань, місцевих рад та інших відповідних органів, можуть містити нормативні акти, які встановлюють правила використання рекреаційних зон у контексті післявоєнної реабілітації на певній території.

Закон «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» визначає правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації особи з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування у її середовищі [9]. В ньому можна знайти основні поняття, що стосуються реабілітації загалом, але сказати, що даний закон включає конкретні відомості саме про післявоєнну реабілітацію буде не коректним.

У постанові «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» надано основну інформацію про місце розташування відділень реабілітації. Цей Порядок визначає завдання, зміст і встановлює вимоги до організації надання реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я (далі - реабілітаційна допомога) особам з обмеженнями повсякденного функціонування, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю [10].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

2.1. Оцінка сучасного стану земель рекреаційного призначення

Територія України багата на різноманітні природні ресурси, які можна використати для потреб рекреації. Абсолютно всі землі за цільовим призначенням поділяються на 9 категорій (рис. 2.1), за ст.19 ЗК України:

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) землі оздоровчого призначення;
- г) землі рекреаційного призначення;
- д) землі історико-культурного призначення;
- е) землі лісогосподарського призначення;
- є) землі водного фонду;
- ж) землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення [4].

Виходить, що весь природно-ресурсний потенціал України можна поділити на рекреаційні, водні, лісові, мінеральні, земельні та промислові (рис. 2.2).

Варто зазначити, що для потреб рекреації люди в повсякденному житті використовують не тільки землі, які за цільовим призначенням законодавства відносяться до категорії земель рекреаційного призначення. Як описано в першому розділі даної роботи, наразі поняття рекреації та відпочинку дуже схожі, а отже, людина може задовольняти свої рекреаційні потреби на землях будь-якого призначення, якщо це не порушує чинного законодавства та прав, свобод інших людей, які в даний момент знаходяться поряд.

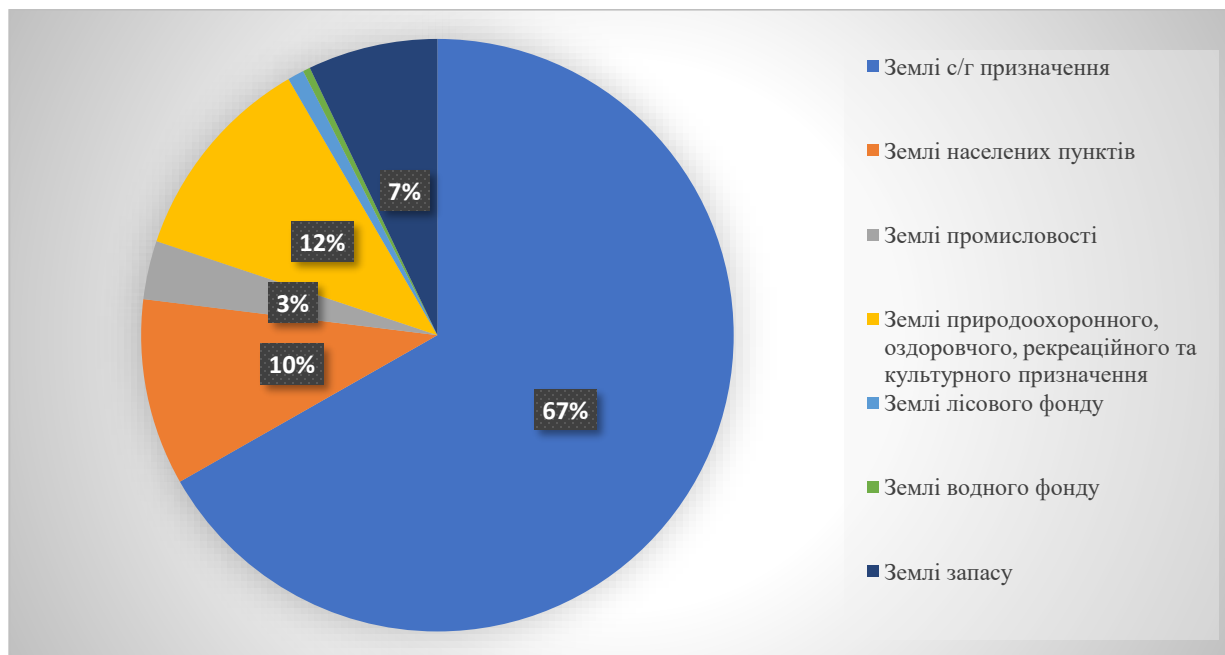

Рис. 2. 1. Розподіл території України за категоріями земель

Джерело: побудовано автором.

Природно-ресурсний потенціал України, який можна для потреб рекреації населення, складають:

а) узбережжя Чорного, Азовського морів – альтернативне джерело водних ресурсів для відпочинку та лікування людей;

б) рельєф, як елемент ландшафту сприяє розвитку: гірськолижного і пішохідного туризму, альпінізму, скелелазінню, даунхілу, дельтапланеризму, спелеотуризму, спортивного, екологічного, зеленого, сільському, пізнавальному, а також інклюзивному;

в) водні (понад 70 тис. річок, більш як 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ: 80 водосховищ, 20 тис. ставків) – складаються з місцевого стоку і транзиту:

– загальний обсяг річкового стоку становить 210 км³, у тому числі 130 км³ формуються за межами України;

Рис 2.2. Компоненти природно-ресурсного потенціалу

Джерело: побудовано на основі [11].

– озера України акумулюють у собі 11 км³ води, у тому числі 2,5 км³ прісної води. Найбільші озера і лимани розміщені на Поліссі, в басейні Дунаю, на узбережжі Чорного та Азовського морів, в Криму, найбільші з прісних озер – Світязь, солоних – Сасик, Ялпуг;

– запаси підземних вод зосереджені в основному на півночі і заході на глибині від 100 м на півночі до 600 м на півдні країни, важливу роль з яких відіграють мінеральні (зосереджені в 84 родовищах, з яких 35 експлуатуються) та термальні у гірських регіонах України (залягають на глибині понад 500 м і ще недостатньо вивчені);

г) біотичні ресурси (займають 30% її території, у т.ч. ліси, чагарникові, лучні і степові ландшафти):

– лісова рослинність. Середня лісистість території України становить 14% (8,6 млн. га), 75% лісових площ мають високопродуктивний деревостан. Лісонадлишковими районами є Карпати (лісистість – 40%) і Полісся (26%). На хвойні ліси припадає 54% запасів деревини, у тому числі на сосну – 35% (в

основному поширена на Поліссі) та 19% – ялинки. Ліси, як і ландшафтні утворення виконують важливі захисні, природоохоронні, рекреаційні, естетичні і виховні функції;

– заповідні території (3,9% території, що в 5 разів менше середньо світового рівня) – безцінний еталон природи з оригінальною сукупністю живописних краєвидів, з місцевими ландшафтами, природними та культурними об'єктами, на основі яких створено 11 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятники садово-паркового мистецтва, які належать до природоохоронних територій. Родовища лікувальних грязей, а також мінеральних і радонових вод входять до рекреаційного потенціалу нашої країни, який має не тільки внутрішнє, але й міжнародне значення [11].

Наразі відсутня єдина схема поділу України на певні туристичні регіони, яка була б чимось закріплена. О. Бейдик ділити території (рис 2.3) на 5 районів:

- Причорноморський. Включає Одеську, Миколаївську та Херсонську області. Використання в рекреаційних або ж туристичних цілях даних областей на повну є не можливим через ведення бойових дій. Це неможливо через постійні загрози обстрілів та обмеження використання акваторії моря.

- Карпатсько-Подільський район. Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька і Вінницька області. Наразі, умовно, є одним з найбезпечніших регіонів, проте загроза ракетного обстрілу залишається.

- Полісько-Столичний район. Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області. Наразі деякі з областей повністю звільнені від присутності російських військових формувань, проте існує загроза як ракетно обстрілу, так і артилерійського з кордону РФ.

- Придніпровсько-Донецький район. Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Луганська області та Кропивницький. Наразі, можливо, є

найнебезпечнішим регіоном у країні. Деякі області знаходяться в частковій окупації, наявна постійна загроза обстрілів.

- Харківський район. Включає Харківську та Сумську області. Наразі області звільнені, але існує постійна загроза обстрілів прикордоння з території агресора [12].

Рис 2.3. Районування за О. Бейдиком

Джерело: побудовано на основі [12].

Белоусова Н. В. пропонує наступну картосхему рейтингу території України за ресурсно-рекреаційним потенціалом (рис. 2.4).

З карти видно, що навіть за умови окупації АР Крим, найсприятливішим рекреаційним регіоном є Причорноморський район. Загальна протяжність берегової смуги складає 1255 км. На території Причорноморського району розташовані численні міста-курорти, такі як Одеса, Южне, Затока, Чорноморське, Бердянськ та інші. Ці курорти пропонують різноманітні види рекреаційної діяльності, такі як пляжний відпочинок, водні види спорту, екскурсії до історичних пам'яток та музеїв, культурні заходи та фестивалі.

Також в Причорноморському районі знаходяться природні заповідники, які мають велике значення для екологічного туризму та рекреації. Наприклад, національний природний парк «Дніпровсько-Орільський» та біосферний заповідник «Асканія-Нова» пропонують відвідувачам можливість насолодитися природними краєвидами, спостерігати за дикими тваринами та птахами.

Рис 2.4. Рейтинг території України за ресурсно-рекреаційним потенціалом

Джерело: [11].

Головним позитивним фактором є клімат даного регіону. Морський клімат з м'якою зимою і теплим літом створює сприятливі умови для відпочинку та відновлення сил. Багато курортів також пропонують лікувальні процедури, які базуються на використанні морської води, грязей та інших природних факторів.

Менш сприятливим для рекреаційної діяльності є Карпатсько-Подільський район. Він пропонує такі види активного відпочинку, як гірськолижний спорт, піші прогулянки, альпінізм, велосипедні прогулянки та рафтинг на гірських річках.

Ліси, гірські озера, водоспади і печери роблять цей район привабливим для екологічного туризму та природних ландшафтів.

На території Карпатсько-Подільського району розташовані численні гірські курорти, такі як Буковель, Славське, Ворохта та інші. Ці курорти пропонують широкий спектр послуг, включаючи гірськолижний відпочинок, гірські прогулянки, катання на лижах, сноуборді та інші зимові види спорту. Крім того, тут можна насолодитися мальовничими гірськими пейзажами, спробувати місцеву кухню та побачити традиційну культуру місцевих жителів.

Також у Карпатсько-Подільському районі знаходяться природні заповідники і національні парки, такі як Карпатський біосферний заповідник, Гуцульщина, Подільський та інші. Ці території зберігають унікальну флору і фауну, а також пропонують можливості для екологічних екскурсій та спостережень за дикою природою.

Одним із найвідоміших туристичних об'єктів у Карпатсько-Подільському районі є Кам'янець-Подільська фортеця, яка є пам'яткою архітектури і історії. Вона привертає багато відвідувачів своєю вражаючою архітектурою, а також організовує різноманітні культурні заходи і фестивалі.

Полісько-Столичний район є середнім за своїми показниками, але все таки є привабливим.

Район розташовується у центральній частині країни і включає в себе столичне місто Київ та його околиці, а також прилеглі території Полісся.

Столиця України, місто Київ, є одним з найбільш відвідуваних туристичних місць в країні. Тут можна оглянути велику кількість історичних та культурних пам'яток, включаючи Києво-Печерську Лавру, Софійський собор, Майдан Незалежності, Андріївський узвіз та багато інших. Крім того, Київ пропонує різноманітні розваги, ресторани, музеї, театри та інші культурні заходи.

У прилеглих до Києва територіях Полісся знаходяться також численні природні заповідники та парки. Наприклад, Чорнобильська зона відчуження є

унікальним місцем, яке привертає увагу туристів з усього світу. Тут можна оглянути залишки зруйнованих селищ, відвідати музей Чорнобиля та дізнатися більше про наслідки найбільшої ядерної катастрофи в історії.

До інших природних ландшафтів Полісько-Столичного району належать річки, озера та ліси. Мальовничі місця, такі як Десна, Дніпро, Київське море та інші водні об'єкти, пропонують можливості для водних видів відпочинку, таких як водний спорт, риболовля та плавання. Лісові масиви і парки створюють чудові умови для прогулянок, піших походів, велосипедних прогулянок та пікніків.

Харківський та Придніпровсько-Донецький райони є найменш сприятливими районами для рекреації в Україні порівняно з іншими регіонами країни. Це обумовлено деякими особливостями їх географічного положення та природними умовами.

Харківський район, хоча має свої природні красоти та культурні пам'ятки, є переважно промисловим і населеним регіоном. Промислові підприємства, шосейні магістралі та інфраструктура можуть впливати на якість довкілля та рекреаційних зон. Крім того, обмежена кількість природних заповідників та парків у районі може обмежити можливості для природного відпочинку.

Придніпровсько-Донецький район також характеризується індустріальним розвитком та промисловими комплексами, особливо в містах. Наявність великих промислових підприємств та шахт може мати негативний вплив на якість довкілля та природних рекреаційних зон.

Незважаючи на це, в обох районах все ще можна знайти окремі місця для відпочинку та рекреації, такі як парки, сквери, спортивні комплекси чи водні розваги на річках або водосховищах. Однак, у порівнянні з іншими регіонами країни, ці райони можуть мати меншу різноманітність та доступність рекреаційних зон для відпочинку та туризму.

2.2. Ефективність використання рекреаційних зон для можливостей післявоєнної реабілітації

Конкретним прикладом ефективності використання рекреаційних зон може слугувати Національний парк «Синевир» розташований в Закарпатській області України. Він вважається одним з найкрасивіших природних регіонів країни. Парк має значний потенціал для післявоєнної реабілітації завдяки своїм унікальним природним умовам та рекреаційним можливостям.

Однією з основних переваг парку є наявність розроблених екологічних стежок та прогулянкових маршрутів. Ці маршрути пролягають через мальовничі ліси, гірські хребти та річкові долини, що створює сприятливу атмосферу для відновлення фізичного та емоційного стану. Туристи можуть насолоджуватися природними краєвидами та активним відпочинком, що сприяє фізичній активності та реабілітаційному процесу.

Окрім того, у парку присутні лікувальні джерела, які мають цілющі властивості. Використання цих джерел у фізіотерапевтичних процедурах сприяє поліпшенню здоров'я та відновленню організму. Також в парку функціонують спеціалізовані центри, де надаються послуги фізіотерапії та реабілітації, що створює умови для комплексного підходу до відновлення здоров'я.

Адміністрація парку забезпечує гостям можливість комфортного проживання. У парку розташовані мотелі «Остріки» з 12 місцями, рекреаційне містечко «Рабачинка» з будиночками сімейного типу, вмісткістю 30 осіб, а також мотель «Синевирська Поляна» з 4 місцями. Це дозволяє адекватно розмістити туристів та забезпечити їм комфортне перебування під час реабілітаційного періоду.

Додатково, у парку створено низку зон тимчасового відпочинку, які допомагають післявоєнним ветеранам і постраждалим людям розслабитися та насолодитися природою. Ці зони включають Рабачинку (Остріцьке ПОНДВ),

Кошилівський (Колочавське ПОНДВ), Поросячку, Синевирське озеро та Красний (Син-Полянське ПОНДВ). Вони забезпечують спокійне та комфортне середовище для відпочинку, що сприяє відновленню та покращенню психологічного стану[13].

Проте, існує суттєвий недолік, адже даний природний парк розрахований для цивільних цілей, але може бути використаний для потреб післявоєнної реабілітації. Варто враховувати, що післявоєнна реабілітація може потребувати спеціалізованих медичних послуг та професійного підходу до відновлення здоров'я.

Завдяки своїй природній красі, наявності лікувальних джерел та розвиненій інфраструктурі, парк створює комфортні умови для відпочинку, фізіотерапії та покращення психологічного стану людей, в тому числі й деяких післявоєнних ветеранів і постраждалих.

Загалом, Національний парк «Синевир» має великий потенціал для післявоєнної реабілітації через свою розвинену інфраструктуру, наявність лікувальних джерел та спеціалізованих центрів, а також розроблені маршрути та зони відпочинку. Він може стати ефективним середовищем для фізичного та психологічного відновлення після воєнного конфлікту, надаючи туристам можливість насолоджуватися природою, займатися активним відпочинком та отримувати необхідну підтримку в процесі реабілітації.

Щодо питання ефективного використання рекреаційних зон, варто сказати, що на території України, за відкритою статистикою, кількість санаторно-оздоровчих та лікувальних закладів останні кілька років зменшується (табл. 2.1).

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади

	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку		Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку ³	
	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них ліжок, тис.	усього	у них місць, тис.	усього	у них місць, тис.	усього	у них місць, тис.
1991	513	154	568	55	342	116	2236	318	10521	394
1992	531	155	571	54	321	106	2135	298	-	-
1993	546	157	544	52	308	95	2003	294	7242	632
1994	539	156	520	47	303	90	1968	268	6249	266
1995	551	159	517	43	294	83	1862	263	5884	256
1996	545	155	463	39	286	80	1777	240	5615	242
1997	536	155	428	33	289	76	1754	236	5601	237
1998	547	156	416	33	292	77	1913	234	6904	241
1999	547	155	404	32	303	71	1961	235	7644	236
2000	549	151	377	31	266	63	2010	238	7615	227
2001	555	151	357	29	273	61	2015	236	8578	221
2002	544	151	334	28	290	63	1982	236	10890	231
2003	536	147	325	27	292	62	2005	236	14961	228
2004	531	147	311	25	302	62	2033	231	19443	256
2005	524	145	291	23	321	65	2016	233	18366	236
2006	520	148	277	23	301	63	1976	232	18238	231
2007	523	143	269	21	302	64	1934	224	18363	226
2008	518	142	262	21	302	64	1916	221	18672	218
2009	513	141	252	21	296	62	1907	216	17379	198
2010	510	141	234	19	290	60	1920	217	17342	196
2011	508	141	224	19	280	59	1947	216	17703	194
2012	484	133	185	18	286	60	1925	208	17744	188
2013	477	132	165	15	271	57	1916	202	18549	191
2014	320	79	118	17	90	17	1400	157	13977	126
2015	309	78	79	12	76	15	1399	165	9743	113
2016	291	70	63	10	73	14	1295	146	9669	112
2017	284	71	55	10	67	12	1235	133	9745	106

Джерело: [14]

Це не дивно, адже через бойові дії, які тривають з 2014 року, Україна втратила території, на яких потенційно могли знаходитись рекреаційні центри. Можна твердо заявити – зараз їх кількість стала ще меншою через початок повномасштабних бойових дій і не тільки. Наведена інформація стосується лише «цивільних» об'єктів. Інформацію саме про «військові» об'єкти рекреації наразі знайти доволі проблематично через можливу небезпеку для людей, котрі потребують допомоги.

З урахуванням аналізу даних та ідентифікації проблем, пов'язаних з рекреаційними зонами для післявоєнної реабілітації, можна зробити висновок, що цивільні рекреаційні зони не є досить ефективними для забезпечення повноцінної реабілітації післявоєнних постраждалих, проте, можуть бути легко перероблені для цих цілей. Декілька факторів підтверджують цю констатацію.

По-перше, брак спеціалізованих медичних послуг та фахівців у рекреаційних зонах саме для військових, обмежує можливості надання якісної та індивідуальної реабілітаційної допомоги. Недостатня наявність фізіотерапевтів, психологів та інших спеціалістів може обмежувати доступ до необхідних медичних процедур та терапевтичного супроводу.

По-друге, недостатня доступність та адаптованість інфраструктури рекреаційних зон для людей з обмеженими фізичними можливостями ускладнює їх здатність отримати повноцінну реабілітаційну підтримку. Відсутність підйомників, незручності у прогулянкових маршрутах та інші перешкоди знижують комфортність та ефективність реабілітаційного процесу.

По-третє, фінансові обмеження можуть перешкоджати розвитку та покращенню рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації. Витрати на реконструкцію та підтримку інфраструктури, надання спеціалізованих послуг та забезпечення необхідного обладнання вимагають значних інвестицій, які не завжди можуть бути забезпечені.

Отже, на основі виявлених проблем та обмежень можна зробити висновок, що цивільні рекреаційні зони не є достатньо ефективними для забезпечення повноцінної та індивідуальної післявоєнної реабілітації. Розробка та підтримка спеціалізованих медичних закладів та центрів, які спеціалізуються на післявоєнній реабілітації, можуть бути більш ефективним шляхом забезпечення якісної та цілеспрямованої допомоги постраждалим військовим та цивільним особам після воєнних конфліктів.

2.3. Використання санаторно-курортних земель для потреб рекреації та реабілітації

Київська область багата унікальними місцями, тут можна знайти багато місць, де можна покращити стан свого здоров'я, пройти реабілітаційну програму за різними нозологіями. Тим більш актуальними дані ресурси є в період війни та після її закінчення.

Для візуалізації санаторно-курортної інфраструктури, пропонуємо зупинитись на декількох закладах Київської області.

Наприклад, санаторно-лікувальний комплекс «Пуща Водиця» Київського військово-медичного центру, який відноситься до відомства МВС (рис. 2.5), але пройти курс оздоровлення може кожен.

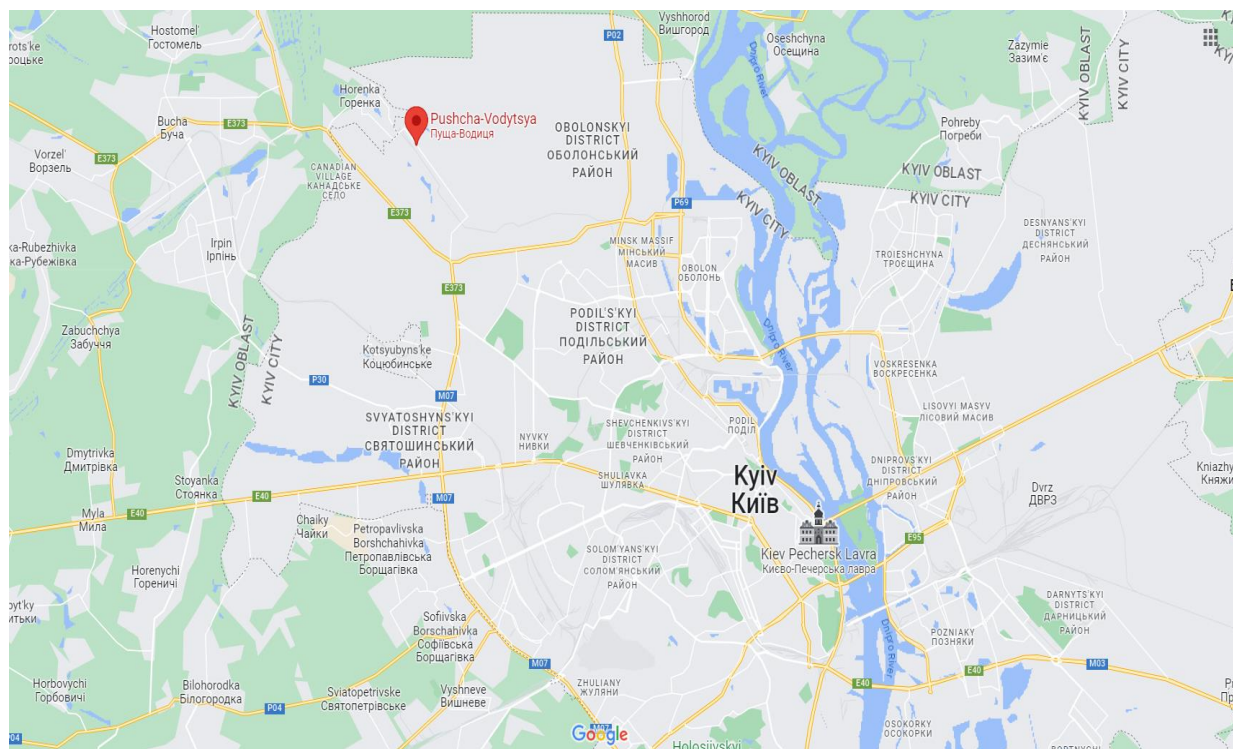

Рис. 2.5. Структура Київського військово-медичного центру

Джерело: [25].

Санаторний комплекс розташований в місті Київ. Адреса – вулиця Юнкерова, 48.

Але більш детально ми хочемо зупинитись на Санаторії «Пуща Водиця», який розташований в межах Київської області, в 23 км від Києва. Це одна з найпопулярніших здравниць як області, так і України в цілому (Рис.2.6).

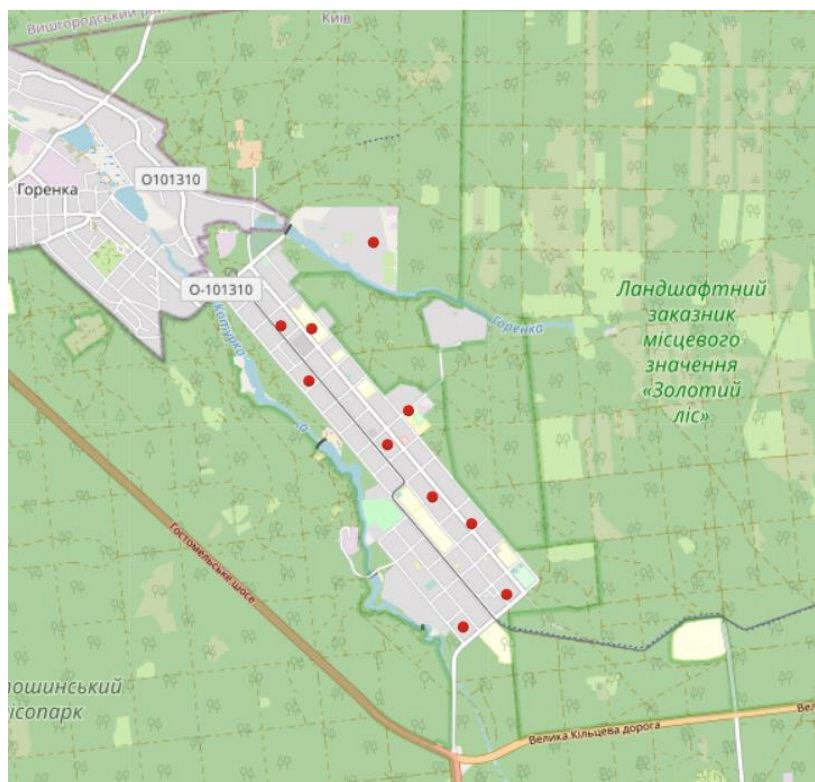

Рис. 2.6. Санаторій «Пуща Водиця» на карті Київської області

Джерело: [16]

Пуща-Водиця - історична місцевість та кліматичний курорт у північно-західній частині Києва, в межах Оболонського району, який розташований переважно у сосновому лісі. Назву місцевість отримала від слова «пуща», тобто густий, непрохідний ліс, і невеличкої річки Водиці, яка вже не існує. Згідно з літописів, місцина відома з часів Кия, Щека і Хорива, з XI століття згадується як місце князівського полювання. Значну роль в розвитку дачного селища Пуща-Водиця зіграли в кінці XIX століття київські лікарі Яновський і Рубінштейн, за ініціативою яких у Пущі були побудовані перші санаторії [15].

З часів Петра I Пуща-Водиця була оздоровчою курортною зоною передмістя Києва. Повітря просякнуте сосновими фітонцидами, сприятливо впливають на дихальну, нервову і серцево-судинну системи організму людини. Тож з 2016 року засновано Медичний реабілітаційний центр «Пуща-Водиця» МВС України, основним завданням якого є оздоровлення та реабілітація державних службовців МВС України, поліцейських, військовослужбовців Національної гвардії, учасників АТО/ООС, пенсіонерів із числа осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей, працівників МВС, ветеранів органів внутрішніх справ (рис.2.7).

Рис. 2.7. Місце розташування санаторію Пуща Водиця на карті

Джерело: [16]

Лікувально-діагностична база забезпечує визначення діагнозу і можливе лікування. Інфраструктура санаторію включає:

- простору їдальню, де для відпочиваючих готують поживні і корисні страви;
- доглянутий пляж на березі невеликого чистого озера;
- пункт прокату човнів;

- зал для занять спортом;
- майданчик для любителів волейболу;
- зручна і простора сауна (рекомендуємо бронювати час заздалегідь);
- корти для тенісу;
- басейн;
- парковка для особистого транспорту;
- бібліотека з читальним залом;
- 2 конференц залу з сучасним обладнанням;
- зал для концертів і кіносеансів [17].

МРЦ «Пуща-Водиця» МВС України функціонує цілорічно на 160 ліжок та забезпечує висококваліфіковане та спеціалізоване відновне санаторно-курортне лікування та реабілітацію пацієнтів, що мають захворювання кардіологічного, неврологічного профілю, фізичні та психологічні наслідки травм опорно-рухового апарату, тощо. В своїй структурі, Центр має 2 відділення та фізіотерапевтичні кабінети:

1. Теплолікування – центр пропонує лікування озокеритними аплікаціями, які покращують метаболічні процеси, поліпшують трофіку в тканинах, зменшують контрактури суглобів.

2. Терапія CO₂ – сухі вуглекислі ванни, які покращують мікроциркуляцію, трофіку тканин, газообмін та насичують киснем кров. Використовуються при цукровому діабеті, після інфаркту міокарда, тощо.

3. Електросон - шляхом впливу імпульсного струму на головний мозок виникає дрімота та сон що дає повноцінний фізіологічний відпочинок та має аналгетичний ефект. Лікує мігрень, неврастенію, астеничний синдром, тощо.

4. Водолікування – Центр має водолікувальну кафедру, яка складається з чотирьох перлинних ванн, які проводять з додаванням бішофіту та екстракту хвої що сприятливо впливає на суглоби та м'язи організму. Також наявна ручна ванна та ванна для ніг, що дозволяє впливати на окремі ділянки тіла без навантаження

серцево-судинної системи при протипоказаннях. Підводний циркулярний масаж, душ Шарко покращують кровообіг та стимулюють метаболізм.

5. Електролікування – апарати ампліпульсу, діодинамічні токи, міостимуляція використовуються для знеболюючого, протизапального ефектів, та знижують за допомогою імпульсу рівень напруження м'язів.

6. Інгаляторій – у реабілітаційному центрі окрім звичайних інгаляційних процедур використовуються синглетно-кисневі коктейлі на сиропах та соках, що покращує стан верхніх дихальних шляхів.

7. Магнітотерапія – апарати магніт, магніто-лазер, лазер, ультразвук всі використовуються фахівцями для покращення нервово-м'язової системи організму людини. Мають анагетичний протизапальний ефекти.

8. Соляна печера – формує внутрішній мікроклімат, в якому вивільняються іони кальцію, йоду та натрію, що стимулює метаболізм, сприяє виведенню токсинів та відтворює вплив морського узбережжя [18].

На веб-сайті Міністерства оборони України можна знайти наступну інформацію:

Показання для направлення:

- стани після перенесених захворювань серцево-судинної системи та це ребро-васкулярних хвороб: інфаркту, порушення серцевого ритму, операції реваскуляризації судин серця, гіпертонічної хвороби, інсульту тощо;
- стани після перенесених гострих чи загострення хронічних захворювань органів опору та руху (дорсопатії, артропатії), нервової системи (нейропатії);
- стани після перенесених запальних процесів верхніх та нижніх дихальних шляхів (бронхіти, пневмонії);
- стани після бойових травм та поранень головного та спинного мозку без порушення функцій тазових органів та судом, травм кінцівок та суглобів (переломи, контрактури);

- стани після перенесеної гострої реакції на стрес (астено-вегетативні, цефалгічні, інсомнічні синдроми, тощо).

Два напрямки реабілітації:

- медична (основні методи лікування, що використовуються у Центрі);
- психологічна (допомога психотерапевта, психолога, нетрадиційних методів адаптації: арт-, іппотерапія, організація дозвілля: рибна ловля, походи у ліс, організація екскурсій тощо).

Термін лікування:

- для пільговий категорій – 21 день;
- для осіб за договірними цінами – від 12 до 24 днів, але можливий і більш короткий термін відпочинку залежно від побажань пацієнта [19].

Виходячи з того, що даний заклад визначає себе як профільний заклад для реабілітації військових, то варто вказати переваги профільного закладу для реабілітації над звичайним закладом для цивільних. Заклад має наступні переваги:

1. Спеціалізоване лікування. Санаторії для військових спрямовані на лікування конкретних проблем та захворювань, що стосуються військовослужбовців. Вони мають відповідне медичне обладнання, фахівців з досвідом у військовій медицині та розуміють специфіку потреб військових пацієнтів.

2. Професійне оточення. У профільних санаторіях військові пацієнти отримують можливість спілкуватися з іншими військовослужбовцями, які можуть розуміти їхні особливості та проблеми. Це може підвищити комфорт пацієнтів та сприяти взаєморозумінню.

3. Тренування та відновлення. Профільні санаторії для військових можуть надавати спеціалізовані програми тренувань та фізіотерапії, спрямовані на відновлення фізичної форми та підвищення загальної витривалості військовослужбовців після травм або захворювань.

4. Психологічна підтримка. Військові санаторії можуть мати спеціалістів, які спеціалізуються на психологічній підтримці військовослужбовців, допомагаючи їм управляти стресом, посттравматичними розладами та іншими психологічними викликами, пов'язаними зі службою.

5. Приватність та безпека. В профільних санаторіях для військових можуть бути забезпечені додаткові заходи безпеки та конфіденційності, враховуючи особливості служби та потреби військових пацієнтів.

Враховуючи ці переваги, профільні санаторії для військових можуть забезпечити більш ефективне та спеціалізоване лікування, а також дати військовим пацієнтам можливість відновитися та знайти підтримку серед своїх співробітників.

На офіційному сайті санаторію [18] вказано, що «медичний реабілітаційний центр «Пуща-Водиця» Міністерства Внутрішніх Справ України готується до відновлення робочого процесу після капітального ремонту. Територія Центру набула сучасного ландшафту, в корпусах зроблений ремонт, номери стали комфортними та обладнані сучасною технікою. Лікувальне відділення також зазнало змін на краще. Фізіотерапія і ванна кафедра займають два крила корпусів, з'явилася «соляна печера», ремонт у ванних кімнатах, збільшено обсяг послуг та процедур. Заклад планує займатися напрямком постковідної реабілітації. За допомоги фонду НАТО в МРЦ «Пуща-Водиця» МВС України організовано зал ЛФК з сучасними тренажерами, американськими реабілітаційними приладами для відновлення фізичної активності, відновлення після травм, а також відновлення після перенесеного інсульту. Психологічна реабілітація також зазнала змін, тепер наявна аудіо-візуальна кімната і кімната психологічного розвантаження та релаксації».

Виходячи з даної інформації, по-перше, медичний реабілітаційний центр «Пуща-Водиця» Міністерства Внутрішніх Справ України пропонує сучасні та комфортні умови для пацієнтів. Після капітального ремонту номери стали

комфортними та обладнані сучасною технікою, що дозволяє пацієнтам насолоджуватися зручностями під час перебування в центрі.

Плюсом є також розширений обсяг послуг та процедур, які надаються в центрі. Фізіотерапія і ванна кафедра займають значну площу у двох крилах корпусів. З'явилася «соляна печера» - це додаткова можливість для пацієнтів отримати корисні процедури та позитивний вплив на здоров'я. Ремонт у ванних кімнатах сприяє забезпеченню комфорту та гігієнічних стандартів. Збільшено обсяг послуг та процедур, що означає, що пацієнти мають більше можливостей для відновлення та реабілітації.

Новий зал ЛФК з сучасними тренажерами та американськими реабілітаційними приладдями дає пацієнтам можливість відновити фізичну активність після травм та перенесених інсультів. Крім того, наявність аудіо-візуальної кімнати і кімнати психологічного розвантаження та релаксації вказує на те, що психологічна реабілітація також отримала покращення, надаючи пацієнтам засоби для психологічного відпочинку, розвантаження та підтримки.

Варто поговорити про вартість проживання та послуг даного закладу. На офіційному сайті закладу інформація про ціноутворення чомусь відсутня (за домовленістю), проте на ньому можна знайти детальну інформацію про закупівлі санаторію. Інформацію про ціноутворення можна отримати на сторонніх веб-сайтах [17].

Ціни за проживання на 2023 рік у санаторії наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Ціни на номери санаторію «Пуца-Водиця»

Категорія номеру	Ціна (грн за добу)
1-місний номер	735
2-х місний номер	690
Люкс 2-х кімнатний	870
Котедж	-

Джерело: побудовано на основі [17].

На сайті «Санаторії України» [17] також вказано ціни за деякі лікувальні послуги, які наводяться в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Ціни на лікування та діагностику санаторію «Пуща-Водиця»

Медична послуга	Ціна (грн за одну процедуру)
Підводне витягування хребта	80
Ударно-хвильова терапія	150
Мікротокова терапія обличчя	200
Вакуумний масаж обличчя	200
Антицелюлітний масаж	200
Пресотерапія	200

Джерело: побудовано на основі [17].

Так, як на жодному інформаційному ресурсі не вказано, що проживання та лікування розраховуються окремо, то будемо вважати це цінами за додаткові послуги лікування, які не включено до основної.

Дорого це, чи задовільно? Відповідь на це питання можна дізнатись розрахувавши відношення середньої заробітної плати за добу, в нашому випадку візьмемо м. Київ до ціни на проживання в одному номері санаторію.

З сайту Державної служби статистики України [21] відомо, що на кінець 2021 року, середня зарплатня по Києву становила 22795 гривень. Виконаємо розрахунки: $22795 / 735 = 31$. Виходить, що житель Києва може прожити в даному санаторії 31 день, за умови повного вкладу заробітної плати і це без витрат на додаткові послуги та процедури. З інформації про санаторій відомо, що найдовший термін лікування становить 24 доби, отже у людини залишиться 5145 гривень, які вона може витратити на свої потреби або додаткове лікування. Кожна людина вирішує самостійно, скільки вона готова витратити на той-чи інший товар або послугу.

Отже, санаторій «Пуща-Водиця» має вигідне розташування – недалеко від міста, що значно полегшує комунікацію зі «світом» та знаходиться безпосередньо в лісовому масиві. Таке розташування має кілька переваг:

1. Віддаленість від міського шуму. Розташування санаторію в лісовому масиві дозволяє уникнути шуму та загазованості міського середовища. Це сприяє створенню спокійного та розслабленого атмосферного середовища, яке сприяє швидшому відновленню та релаксації.

2. Природне лікування. Близькість до природи надає можливість використовувати природні фактори для лікування та реабілітації. Лісове повітря, чисті джерела води та природні ландшафти сприяють загальному покращенню здоров'я та самопочуття.

3. Зручний доступ. Розташування санаторію недалеко від міста полегшує доступ для гостей. Це особливо зручно для військових та інших громадян, які потребують швидкого та зручного переїзду.

4. Середовище для відновлення. Наявність лісового масиву навколо санаторію створює сприятливе середовище для відновлення після стресових ситуацій та травм. Природа має позитивний вплив на фізичне та психічне здоров'я, сприяючи швидкому відновленню та розслабленню.

Розташування санаторію «Пуща-Водиця» у природному середовищі має значний плюс, пропонуючи сприятливі умови для відновлення, релаксації та загального покращення здоров'я гостей.

Даний санаторій призначено саме для військових та проходження ними реабілітації, що зараз і у майбутньому є безумовним плюсом. Також в ньому нещодавно проведено ремонтні роботи, додано нову послуги та функціонал.

Ремонтні роботи гарантують, що всі корпуси та номери санаторію стали комфортними, сучасно обладнаними технікою та забезпечують комфортне перебування для гостей.

Нові послуги та функціонал також є значущими плюсами. Розширений обсяг послуг та процедур означає, що гості санаторію мають більше можливостей для відновлення та покращення свого здоров'я. Зал ЛФК з сучасними тренажерами та американськими реабілітаційними приладдями дозволяє займатися фізичною активністю та відновленням після травм. Аудіо-візуальна кімната та кімната психологічного розвантаження та релаксації сприяють психологічній реабілітації та загальному покращенню самопочуття.

Отже, спеціалізація, проведений ремонт та додані нові послуги, функціонал в санаторії «Пуща-Водиця» є безумовними плюсами, що дозволяють надати якісну та спеціалізовану реабілітаційну допомогу військовим гостям.

Що стосується ціноутворення та переліку надання лікувальних послуг, то кожна людина має різні фінансові можливості та потреби. Санаторій «Пуща-Водиця» пропонує широкий вибір медичних послуг з різними цінами за процедуру, що дозволяє гостям вибрати ті послуги, які відповідають їхнім потребам і бюджету.

Ціни за процедури можуть варіюватися в залежності від складності та тривалості процедури.

Таке розмаїття послуг та їх ціновий діапазон дозволяють гостям обирати саме ті процедури, які їм потрібні, залежно від їхніх особистих потреб та бюджету. Кожна людина може скласти свою індивідуальну програму лікування та реабілітації, враховуючи свої можливості та медичні потреби.

Загалом, санаторій «Пуща-Водиця» створив гнучку систему ціноутворення та надання лікувальних послуг, що дозволяє задовольнити різні фінансові потреби та забезпечити якісну медичну допомогу для гостей.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПОТРЕБ ПІСЛЯВОЄННОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

3.1. Найкращі практики використання рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації за кордоном

Так як США приймала участь у більшості військових конфліктів, то вона має найдієвіші програми відновлення, виходячи з досвіду як позитивного, так і негативного. Існує декілька потужних програм, по реабілітації учасників бойових дій, а саме: «Outward Bound for Veterans», «National Veterans Wheelchair Games», «Project Healing Waters Fly Fishing».

Програма «Outward Bound for Veterans» є передовим досвідом використання рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації. Вона спеціально розроблена для надання можливостей фізичного, психологічного та соціального відновлення ветеранів через активні виїзди на природу та пригодницькі експедиції.

Вона базується на філософії «Outward Bound», яка практикує експериментальне навчання та пригодництво для розвитку особистісних навичок та лідерських якостей. Ветерани, які беруть участь у програмі, отримують можливість викликати себе фізично та ментально, переборювати випробування та знаходити внутрішні резерви сили та стійкість.

Учасники програми проводять час на природі, де вони займаються такими активностями, як альпінізм, скелелазіння, каякінг, туризм, спелеологія та інші пригодницькі вправи. Ці активності сприяють фізичному відновленню, розвитку моторних навичок та покращенню фізичного здоров'я. Вони також вимагають співпраці, комунікації та вироблення навичок лідерства, що сприяє соціальній інтеграції та підтримці ветеранів.

Крім того, «Outward Bound for Veterans» надає психологічну підтримку та терапевтичні елементи, такі як роздуми, групові обговорення та індивідуальне спілкування з психологами чи консультантами. Ці сесії допомагають людям перетворити свій досвід та емоції, пов'язані з війною, у важливий ресурс для росту, вдосконалення та побудови майбутнього.

Програма допомагає відновити свою самооцінку, знайти нові цілі та напрямки у житті, зміцнити віру у власні можливості та побудувати позитивні взаємини з іншими учасниками. Цей підхід допомагає ветеранам знайти новий сенс життя та повернутися до активного та задоволеного способу існування [21].

«National Veterans Wheelchair Games» (NVWG) є щорічним змаганням, спеціально орієнтованим на ветеранів, які використовують візки-інвалідки.

NVWG надає можливість ветеранам з інвалідністю з різних бойових та службових груп змагатися в різних видах спорту, таких як баскетбол на візках, легкоатлетика, плавання, настільний теніс, гольф, стрільба та багато інших. Ці змагання не тільки стимулюють фізичну активність ветеранів, але й сприяють їх психологічному й соціальному відновленню.

Участь у програмі дозволяє військовим взаємодіяти між собою, поділитися своїм досвідом, взаємно підтримувати один одного та відчувати сильне співчуття і розуміння. Вони можуть знайти нових друзів та стати частиною спільноти, що допомагає їм подолати фізичні та емоційні виклики.

Вона забезпечує підтримку та навчання учасникам з боку фахівців з медичної реабілітації, тренерів та волонтерів. Вони надають консультації, які допомагають впоратися зі спортивними викликами та покращити свої результати.

«National Veterans Wheelchair Games» є не лише спортивним заходом, а й символом надії, впевненості та відновлення для військовослужбовців з інвалідністю. Вони отримують можливість не лише конкурувати, але й відчувати підтримку та визнання своїх зусиль і досягнень. Ця програма відкриває нові

горизонти для ветеранів і допомагає їм повернутися до активного життя з новим задоволенням та цілеспрямованістю [22].

«Project Healing Waters Fly Fishing» – це програма, спрямована на реабілітацію ветеранів за допомогою риболовлі. Вона надає ветеранам можливість зануритися у спокійну та релаксуючу атмосферу природи, одночасно навчаючи їх майстерності риболовлі.

Учасники програми отримують навчання від досвідчених інструкторів з риболовлі, які допомагають їм засвоїти основи даної діяльності. Вони навчаються вудити, підбирати спорядження, читати водойми та набувають інші навички, необхідні для успішної риболовлі.

Окрім навчання, «Project Healing Waters Fly Fishing» організовує учасникам риболовельні екскурсії та подорожі до різних місць, де вони можуть насолодитися риболовлею.

Окрім фізичної реабілітації, програма надає психологічну підтримку. Вони мають можливість спілкуватися з іншими рибалками та учасниками військових конфліктів, ділитися своїм досвідом та побачити, що вони не самі в своїй боротьбі. Це допомагає побороти посттравматичний синдром і покращити свою психічну та емоційну стійкість [23].

В українському контексті можна навести в приклад кілька можливих практик:

1. Розробка комплексних програм. Важливо створити комплексні програми реабілітації, які поєднують фізичну активність, психологічну підтримку, соціальну адаптацію та професійну підготовку. Такі програми мають забезпечувати індивідуальний підхід до кожного ветерана та враховувати його унікальні потреби.

2. Партнерство з установами та організаціями. Важливо співпрацювати з медичними установами, ветеранськими організаціями, неприбутковими організаціями та громадськими ініціативами для обміну досвідом та ресурсами. Це може сприяти посиленню ефективності та доступності програм реабілітації.

3. Використання природних ресурсів. Україна має багатий природний потенціал, який можна використовувати для рекреаційних цілей. Створення рекреаційних зон на природних об'єктах, які включають ліси, озера, гори тощо, може сприяти покращенню фізичного та психологічного благополуччя ветеранів.

4. Розвиток спортивної інфраструктури. Важливо інвестувати в розвиток спортивних об'єктів та інфраструктури для проведення різноманітних активностей, таких як плавання, катання на велосипедах, альпінізм, стрільба та інші спортивні заняття, які сприяють фізичній активності та реабілітації.

5. Підтримка післяреабілітаційного періоду. Важливо забезпечити підтримку ветеранам після завершення програм реабілітації. Це може включати створення груп підтримки, постійний моніторинг стану ветеранів, надання консультацій та допомоги в здійсненні повсякденних завдань.

6. Залучення досвідчених фахівців. Важливо залучати досвідчених фахівців у сфері психології, фізіотерапії, соціальної роботи та інших відповідних галузей для розробки та реалізації програм реабілітації. Їхні знання та експертиза можуть значно покращити результати реабілітаційних зусиль.

3.2. Публічна політика щодо використання земель рекреації для післявоєнної реабілітації

Державні органи відіграють важливу роль у сприянні розвитку рекреаційних зон, зокрема для післявоєнної реабілітації. Вони мають здійснювати політичне керівництво, розробляти та впроваджувати стратегії, програми та законодавство, спрямоване на виконання поставлених завдань та цілей. Деякі включають:

1. Розробка. Розробляють стратегії та політичні документи, які визначають пріоритети розвитку рекреаційних зон та післявоєнної реабілітації. Встановлюють цілі, завдання та принципи, які покликані сприяти створенню та підтримці таких зон.

2. Фінансування. Виділяють фінансові ресурси для розвитку рекреаційних зон та їх підтримки. Це може включати виділення бюджетних коштів на будівництво та утримання інфраструктури, надання грантів та субсидій організаціям, які займаються реабілітацією, та інші фінансові заходи.

3. Регулювання та контроль. Встановлюють нормативні акти, стандарти та правила, які регулюють розміщення, будівництво та функціонування рекреаційних зон. Вони здійснюють контроль за дотриманням цих норм та стандартів, забезпечують безпеку та якість обслуговування в цих зонах.

4. Співпраця та партнерство. Співпрацюють з іншими структурами, такими як місцеві органи самоврядування, неприбуткові організації, громадські об'єднання та приватний сектор, для спільної реалізації проектів розвитку. Це сприяє залученню різноманітних ресурсів для досягнення спільних цілей.

Прикладом урядових органів, які можуть брати участь у сприянні розвитку рекреаційних зон для післявоєнній реабілітації, є Міністерство охорони здоров'я, Міністерство молоді та спорту, Міністерство екології та природних ресурсів, Міністерство регіонального розвитку та будівництва, а також місцеві органи самоврядування.

Участь держави є дуже важливим для розвитку рекреаційних зон, але слід розуміти, що їх віднова, розбудова та покращення не можливе без підвищення загального рівня життя. Відомо, що інфраструктура та легкий доступ є однією з основ розвитку туризму. Також відомо про проблеми України, що стосуються якості дорожнього полотна – це можна назвати державною проблемою. Автомобільні дороги, за законодавством, в основному є комунальною власністю або ж державною – дороги державного значення. Виникає питання, чи можливо передати, для початку, деякі автомобільні дороги до приватної власності? Деякі, тому, що водії повинні мати вибір – користуватися більш якісними послугами, але за гроші або гіршими, але безкоштовно. Даний крок може покращити стан покриття, розширить спектр та якість послуг, які надаються водіям при умові

користування дано. «місцевістю». Для реалізації даного кроку, можна легко використати досвід Європи. Для підприємця вигідно, коли його продукція користується попитом, а я відомо – дорога існує, щоб кудись дістатися. Отже, це питання пов'язано з розвитком рекреаційних зон. Якщо до місця відпочинку існує легкий спосіб дістатися – воно буде користуватися попитом. Якщо місце відпочинку «гарне», надає унікальні послуги, то люди будуть діставатися до нього будь-якими шляхами.

Існує екологічна проблема, яка існує не тільки на території нашої країни, а у всьому світі. Мова йде не тільки про відходи підприємств, а й про звичайне сміття, яке викидає звичайна людина кожного дня. Що стосується промислових відходів, то це, на нашу думку, проблема застарілого законодавства. Підприємцю має бути дорожче забруднювати навколишнє середовище, ніж встановлювати засоби очистки відходів, утилізації відходів, а не на навпаки. Що стосується звичайних громадян, то держава повинна спонукати вихованню свідомості. Тобто, повинна існувати певна система винагород за збирання та здачу сміття, не декілька копійок за одну пляшку. Для деяких дана програма не буде нічого означати – вони продовжать смітити. Заради таких осіб, варто ввести певну караючу програму, яку можна описати доволі детально, але це не є темою даної роботи. Екологічне питання є важливим для рекреації, адже неможливо відпочивати в умовному парку, якщо над ним стоїть смог або він засмічений побутовим сміттям.

Що стосується післявоєнної реабілітації, то для початку, було б непогано закріпити такий термін у нормативно-правових документах та надати військовим гарантії безумовної безкоштовної реабілітації вже зараз. Також слід привертати увагу капіталу до даного питання, надавати субсидії, позики тим, хто має бажання цим займатися, але за умови певних професійних навичок. Необхідною буде допомога світового товариства, тобто людей, котрі мають в цьому досвід. Головним для держави, буде пам'ятати про військових та підтримувати їх. Це позитивно вплине на відношення та авторитет країни.

Отже, участь держави є важливою для розвитку рекреаційних зон і післявоєнної реабілітації, проте покращення інфраструктури та загального рівня життя також є необхідними. Автомобільні дороги, як комунальна або державна власність, можуть бути передані у приватну власність. Проблеми екології та забруднення потребують ефективного законодавства та свідомості громадян. Розвиток рекреаційних зон та післявоєнна реабілітація вимагають підтримки держави, сприяння капіталу та уваги до потреб військових.

3.3. Роль рекреації у післявоєнній реабілітації

Рекреація має значний вплив на фізичне та психологічне здоров'я людини. Вона сприяє збереженню і покращенню фізичної форми, підтримці оптимальних функцій організму та зміцненню імунної системи.

Фізичний вплив рекреації полягає в покращенні кровоносної системи, зміцненні м'язів і кісток, поліпшенні гнучкості і рухової координації. Регулярна фізична активність допомагає знижувати ризик розвитку серцево-судинних захворювань, ожиріння, діабету та інших хронічних захворювань. Вона також покращує здоров'я дихальної системи, сприяє ліпшому сну та енергетичному рівню.

Психологічний вплив полягає в зниженні рівня стресу, поліпшенні настрою та загального самопочуття. Сприяє відпочинку, відведенню уваги від повсякденних проблем та завдань. Активності, такі як спорт, прогулянки на природі, творчі заняття або соціальні заходи, можуть викликати почуття задоволення, відчуття розвитку, підвищення самооцінки та покращення соціальних взаємин.

Таким чином, рекреаційна діяльність має багатогранний вплив на фізичне та психологічне здоров'я, сприяє підтримці балансу і гармонії життєдіяльності

Регулярна участь у рекреаційних заходах може позитивно впливати на якість життя, загальне самопочуття.

Виходячи з визначення, яке наводиться в першому пункті першого розділу – для потреб рекреації, зазвичай відводиться спеціальна територія, вплив міського середовища на яку відсутній або зводиться до мінімуму. Ідеальним є створення автентичного природного середовища в міській зоні, але це є проблематично, виходячи з нашого розвитку та соціальної свідомості людей.

Може виникнути питання, а як же жителі сільських населених пунктів? У цьому випадку навпаки, проблем взаємодії з природним середовищем не виникає. Тут виникає проблема відведення спеціальних зон для безпечного зайняття спортом та культурної, мистецької реалізації.

Питання природного середовища є критичним, адже природа надає людині можливість відчувати спокій, гармонію та відновити енергію. Прогулянки у лісі, біля річки або озера, контакт з природними елементами, такими як дерева, квіти, трава, вода, повітря, мають заспокійливий ефект на нервову систему. Це допомагає знижувати рівень стресу, поліпшує настрій та загальний стан організму.

Природне середовище також сприяє фізичній активності та відновленню фізичної форми. Прогулянки, біг, велосипедні поїздки або інші активності на свіжому повітрі стимулюють рухову активність, покращують функцію серцево-судинної системи, м'язову силу та витривалість.

Також природне середовище має терапевтичний вплив на психічне здоров'я людини. Воно стимулює відпочинок, релаксацію та відведення уваги від повсякденних проблем. Краса, природні звуки та аромати сприяють зниженню рівня тривоги, покращенню настрою та загального самопочуття.

Наявність та доступність рекреаційних зон в постконфліктних спільнотах надає людям можливість розвивати свої фізичні та психологічні можливості, відпочивати. Це сприяє поліпшенню загального здоров'я, збільшенню енергії та життєвої наснаги суспільства.

Рекреаційні зони створюють сприятливі умови для соціальної взаємодії та спілкування між людьми. Вони полегшують встановлення нових соціальних зв'язків, побудову дружніх відносин та спільну активність, що сприяє покращенню соціальної адаптації та інтеграції людей.

Рекреація відіграє важливу роль у післявоєнній реабілітації, оскільки сприяє фізичному, психологічному і соціальному відновленню постраждалих. Вона допомагає військовим інтегруватися в повсякденне життя, повертатися до нормальної роботи, відновлювати фізичну форму та покращувати загальний стан здоров'я.

Основні ролі рекреації в післявоєнній реабілітації:

Фізичне відновлення: рекреаційні активності, такі як фізичні вправи, спорт, прогулянки та інші форми активного відпочинку, допомагають відновити фізичну силу, гнучкість і витривалість. Вони сприяють відновленню м'язів, рухової координації та загальної фізичної активності.

Психологічне відновлення: рекреаційні заняття допомагають зняти стрес, покращити настрій і самопочуття. Вони стимулюють вироблення позитивних емоцій, сприяють релаксації і відпочинку, підвищують самооцінку і відновлюють втрачену віру в себе.

Соціальна адаптація: рекреаційні заходи створюють можливості для соціальної взаємодії, спілкування та спільних занять. Це допомагає військовим повернутися до нормального соціального життя, встановити нові контакти, зблизитися з родиною та співробітниками, а також розширити соціальну мережу підтримки.

Відновлення робочої здатності: рекреаційні програми можуть включати тренінги, семінари та професійні заняття, спрямовані на підвищення навичок і компетенцій, необхідних для успішного повернення до роботи після війни. Це допомагає військовим знайти нові професійні можливості та інтегруватися в цивільне суспільство.

Таким чином, рекреація відіграє незамінну роль у післявоєнній реабілітації, допомагаючи військовим фізично відновитися, психологічно адаптуватися, знайти підтримку та повернутися до повсякденного життя та роботи.

3.4. Проблеми та перспективи використання рекреаційних земель для післявоєнної реабілітації в Україні

Основною проблемою використання рекреаційних зон території України, наразі є ведення бойових дій, викликом є забезпечення безпеки відвідувачів даних зон. В умовах війни руйнується, спотворюється або взагалі знищується велика кількість корисних та потенційно корисних, з точки зору рекреації місць. Через масовані артилерійські обстріли спалахують пожежі не тільки житлового сектору, а й лісів, іншого природного середовища. Пересування військової техніки руйнує та змінює ґрунтовий покрив. Будівництво певних захисних комунікацій може взагалі змінювати рельєф місцевості, варто зауважити, що часто для потреб будівництва захисних споруджень вирубуються лісові масиви.

Новаковська І. О. зазначає, що значних втрат зазнали природоохоронні об'єкти – заповідники, національні парки, зоопарки. Так, на території тимчасово окупованої Херсонщини внаслідок військових і техногенних чинників комплексно зруйновані поверхнева та підземна гідросфера, природні ландшафти. На узбережжі Чорного та Азовського морів проводиться мінування узбережжя, що в свою чергу, буде нести ще довго небезпеку використання цієї території. У пансіонатах та готелях розміщуються військові, а деякі просто зруйновані. Це пов'язано з тим, що бойові дії здійснюються переважно на природоохоронних територіях, внаслідок чого порушується їх функціонування і знищуються або пошкоджуються культурно-історичні пам'ятки, знижується біологічне розмаїття в регіоні [24].

Опромінення наслідками бойових дій є ще одним серйозним викликом для використання рекреаційних зон. Наявність радіоактивного матеріалу, що може потрапляти в навколишнє середовище внаслідок вибухів або пошкоджень ядерних об'єктів, створює значну небезпеку для здоров'я та безпеки відвідувачів.

Поширення військових сміттєзвалищ із небезпечними речовинами на території рекреаційних зон також є серйозною проблемою. Це може включати нерозірвані боєприпаси, хімічні речовини та інші небезпечні матеріали, які створюють потенційну загрозу для здоров'я та безпеки відвідувачів.

Внаслідок пожеж, викликаних бойовими діями, найбільше постраждали насадження уздовж лінії зіткнення. Так, внаслідок конфлікту на сході України втрачена велика частина лісових та лісозахисних насаджень: за даними ForestWatch, лише за 2014 рік у регіоні конфлікту (Донецька, Луганська обл.) було повністю знищено 479 гектарів лісу. На жаль, сьогодні вказані явища розповсюджуються і на інші території.

За оцінками спеціалістів, площа соснових лісів, що постраждали від пожеж, може сягати 20 тисяч гектарів, або 22% всіх соснових лісів регіону. Значно постраждали окремі ділянки заплавних дібров – на 10–15% їх площі спостерігається до 30-50% дерев без верхівок та з посіченими осколками стовбурами. Наслідки бойових дій і знищення об'єктів природо-заповідного фонду та інших екосистем призводять до непрогнозованих змін у біорізноманітті. Так, зону вздовж лінії зіткнення полишили копитні тварини і птахи. Руйнування середовища існування тварин і птахів, масові випадки браконьєрства знижують чисельність популяцій тощо. Характерним стає зникнення деяких видів і неконтрольоване поширення і збільшення чисельності інших, у тому числі тих, що становлять загрозу санітарно-епідемічному стану території та сільському господарству [24].

На жаль, воєнний конфлікт і ведення бойових дій на території рекреаційних зон призводять до серйозного зниження чисельності тваринного світу. Багато видів

копитних тварин і птахів вимушені покинути ці зони через загрозу безпеки і руйнування їх природного середовища.

Розповсюдження зброї, вибухів та інших військових дій порушує звичайний режим життя тварин, позбавляючи їх доступу до їжі, води та місць для проживання. Вони стають жертвами прямих ударів і страждають від стресу, шуму та перешкод у переміщенні. Багато тварин гинуть або травмуються через військові дії, що призводить до серйозного зменшення біорізноманіття в цих регіонах.

Крім того, руйнування природних місць існування тварин в результаті воєнного конфлікту може мати довготривалі наслідки. Втрата природного середовища може вплинути на розмноження, міграцію та виживання видів. Це може призвести до зменшення їх чисельності і навіть виникнення загрози вимирання для окремих видів.

На територіях, де не ведуться бойові дії, проблеми з використанням рекреаційних зон можуть мати іншу природу. Одна з основних проблем - це недостатнє управління та збереження природних ресурсів. Відсутність ефективних механізмів контролю може призводити до недбалого використання природи і порушення екологічних норм.

Наприклад, неконтрольоване виловлення риби, полювання на диких тварин, незаконне вирубування лісів та видалення рослин можуть завдати шкоди екосистемам та знизити їх біорізноманіття. Відсутність регуляції туристичного потоку може також призвести до перевантаження деяких районів, зниження якості природного середовища і порушення спокою тварин.

Іншою проблемою є забруднення рекреаційних зон. Незаконне сміттєзвалище, недбале поводження зі сміттям та викидання відходів підприємств можуть серйозно нашкодити природному середовищу і знизити привабливість рекреаційних зон для відвідувачів. Забруднення ґрунту, водойм і повітря може мати негативні наслідки для рослинного та тваринного світу, а також для здоров'я людей, які користуються цими територіями.

Недостатня інфраструктура і зручність для відпочинку також можуть ускладнювати використання рекреаційних зон. Відсутність комфортних місць для відпочинку, недостатність туристичних шляхів, відсутність інформаційних табличок та покажчиків можуть знижувати привабливість цих місць для відвідувачів.

ВИСНОВОК

У процесі виконання роботи, було здійснено аналіз як наукової літератури, так і нормативно-правових актів, що регулюють використання рекреаційних зон на території України. З законодавчих актів можна зрозуміти, що чітке розуміння рекреаційних зон відсутнє. Безумовно, там надається визначення рекреаційних зон та яка діяльність там має проводитися, але проблема в тому, що дані землі легко переводяться до іншої категорії, адже відсутні точні критерії, яким вони мають відповідати, а рекреаційна діяльність може проводитись на землях будь-якої іншої категорії. З літературних джерел зрозуміло – праць, що стосуються використання рекреаційних зон для післявоєнної реабілітації в Україні майже немає. Це в принципі зрозуміло, адже в історії незалежної України війна відбувається вперше.

Було розглянуто досвід США, а саме використання програм реабілітації ветеранів-учасників бойових за допомоги рекреаційних зон. Наведені в роботі програми дають змогу зрозуміти, що про людей, які ризикували заради інших, у нашому випадку заради нашої країни власним життям не варто забувати. Американці не зробили нічого дивовижного. Вони просто допомагають людині, яка витратила час заради безпеки інших, розвиватися та наздоганяти втрачений час для розвитку в обраній справі діяльності. Дані заходи зазвичай проводять в компаніях ветеранів та людей, які їх навчають. Суспільна діяльність допомагає психологічній реабілітації, позитивно впливає на навичку налагодження комунікацій. Що стосується фізичної реабілітації, то тут існує декілька важливих факторів, без яких людина не зможе відновитися. Головним є бажання самої особи пройти курс реабілітації для покращення свого фізичного стану. Не менш важливими є професійність лікарів та медичного обладнання.

Аналіз стану земель рекреаційного призначення показав, що забезпечена великою кількістю всіх необхідних ресурсів для комфортного проживання на її території. Поділ на рекреаційно-туристичні регіони на державному рівні фактично

відсутній. Існує певна класифікація професора Бейдика О. О., класифікацією якого прийнято користуватися, вона існує, нею користується більшість, але все ж ніяк не відзначена на загальному рівні для широких мас та потреб. Дійшли висновку, що більшість районів, постраждали від військової агресії РФ. Багато рекреаційних зон зруйновано, пошкоджено, ними неможливо користуватися за призначеннями, тобто практично втрачена цінність ресурсу. Основною складністю є збереження існуючих, не пошкоджених ресурсів, адже відновити постраждалі території до довоєнного стану неможливо, а якщо можливо, то на це потрібні десятки-сотні років. Суспільство має усвідомити – не варто жити «одним днем» навіть під час воєнного стану в питанні навколишнього середовища.

Отже, землі рекреаційного призначення мають вагомий вплив на процеси реабілітації населення після військового конфлікту. Так, як вони можуть використовуватись не тільки для потреб рекреації, а й для потреб туризму, що позитивно впливає на економічну складову країни. Через те, що рекреаційні зони розташовані переважно у природному середовищі – це покращує екологічний стан. У соціальному аспекті сприяють фізичній активності людей та їх соціальним комунікаціям. Крім того, рекреаційні зони створюють унікальні можливості для забезпечення потреб відновлення військових. Вони можуть бути використані для проведення спеціалізованих реабілітаційних заходів, фізіотерапії, психологічної підтримки та інших необхідних процедур. Це сприяє поліпшенню загального стану здоров'я, зміцненню тіла й психіки, а також підвищенню якості життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кусков А. С., Одинцова Т. Н. Рекреационная география: учеб.-метод. комплекс. Москва: Флинта МПСИ, 2005. 495 с.
2. Круцевич Т.Ю., Безверхня Г.В. Рекреация у фізичній культурі різних груп населення: навч.посібник. К.: Олімп. л-ра, 2010. 370 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 черв. 1991 р. № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.05.2023).
4. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.05.2023).
5. Шульга, М. В. Правові аспекти використання земель рекреаційного призначення для туризму. Прикарпатський юридичний вісник, 2022. 2: 59-64.
6. Мамонтова Н. О. Інвестиційне забезпечення сталого економічного розвитку. Науковий вісник Полісся, 2015. № 2(2). 24 с.
7. Martienko, A. I., and N. I. Khumarova. методологічні засади впровадження різноманітних форм власності на природні рекреаційні ресурси. Economic innovations. 2017: 170-178.
8. Алієва, А. Ю. Організаційно-економічні засади сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні: дис. на здобуття наук. ступ. к. екон. наук. 08.00. 03. Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк: Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне, 2021.
9. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 3 груд. 2020 р. № 8, ст. 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20/ed20220819#Text> (дата звернення: 20.05.2023).

10. Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лист. 2021 р. № 1268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#n12> (дата звернення: 20.05.2023).

11. Белоусова Н. В. Природно-ресурсний потенціал України як складова розвитку інклюзивного туризму. Молодий вчений, 2018, 7 (59): 178-182 с.

12. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВЦ КНУ, 2002. 396 с.

13. Національний парк природний «Синевир». *Рекреація* : веб-сайт. URL: <https://synevyr-park.in.ua/pro-nas/napriamku-diialnosti/rekreatsiia/> (дата звернення: 23.05.2023).

14. Державна служба статистики України. *Статистична інформація* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.05.2023).

15. Піхало О. В.; Рибалко А. О., Ульяницька Н. Р. Ретроспективний аналіз території Пущі-Водиці. 2019.

16. Google map : веб-сайт. URL: <https://www.google.com/maps/place/Pushcha-Vodytsya/@50.4799157,30.4411943,11.52z/data=!4m6!3m5!1s0x472b2d786cf6bb57:0xae420cb3120eaf!8m2!3d50.5493186!4d30.3434965!16s%2Fg%2F11c1nfc47j?entry=ttu> (дата звернення: 03.06.2023).

17. Санаторії України. *Санаторій «Пуща Водиця» Київ* : веб-сайт. URL: <https://sanatorii.in.ua/pyschavoduza/> (дата звернення: 03.06.2023).

18. Медичний реабілітаційний центр Міністерства внутрішніх справ України «Пуща – Водиця». *Про установу* : веб-сайт. URL: <https://pvodica-mrc.mvs.gov.ua/about> (дата звернення: 03.06.2023).

19. Міністерство оборони України. *Центр медичної реабілітації та санаторного лікування «Пуща — Водиця»*: веб-сайт. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/soczialnij-zaxist-ta-adaptacziya->

vijskovoslužbovcziv/sanatorii-ministerstva-oboroni-ukraini/vijskovij-sanatorij-mo-ukraini-pushha-vodiczya.html (дата звернення: 03.06.2023).

20. Державна служба статистики України. *Статистична інформація* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.06.2023).

21. Outward Bound. *Programs* : веб-сайт. URL: <https://www.outwardbound.org/veteran-adventures/about/> (дата звернення: 31.05.2023).

22. National Veterans Wheelchair Games. *Mission & history* : веб-сайт. URL: <https://wheelchairgames.org/about/mission-history/> (дата звернення: 31.05.2023).

23. «Project Healing Waters Fly Fishing». *Programs* : веб-сайт. URL: <https://projecthealingwaters.org/programs/> (дата звернення: 31.05.2023).

24. І. О. Новаковська, Л. Р. Скрипник, Н. Г. Древаль. Стан та проблеми рекреаційних територій в умовах сучасних трансформаційних процесів. ПСТ, вип. 3, Лип 2022.

25. Голик Л. А. Медико-організаційні заходи підвищення якості й ефективності медичного забезпечення військовослужбовців збройних сил України. Медицина транспорту України, 2003, 2: 82-91.

26. Бавровська Н. М., Бутенко, Є. В. Використання рекреаційних територій в контексті ефективного управління землями. 2015, с. 37.